

ZUBOGY

Egy gömöri falusi templom évszázadai a régészeti kutatások tükrében

α ιερόσυτοι κτιριακοί τμήματα
Εἶδος ἁγίου ἱερῆς τοῦ βίου ἐκτελέσει

70

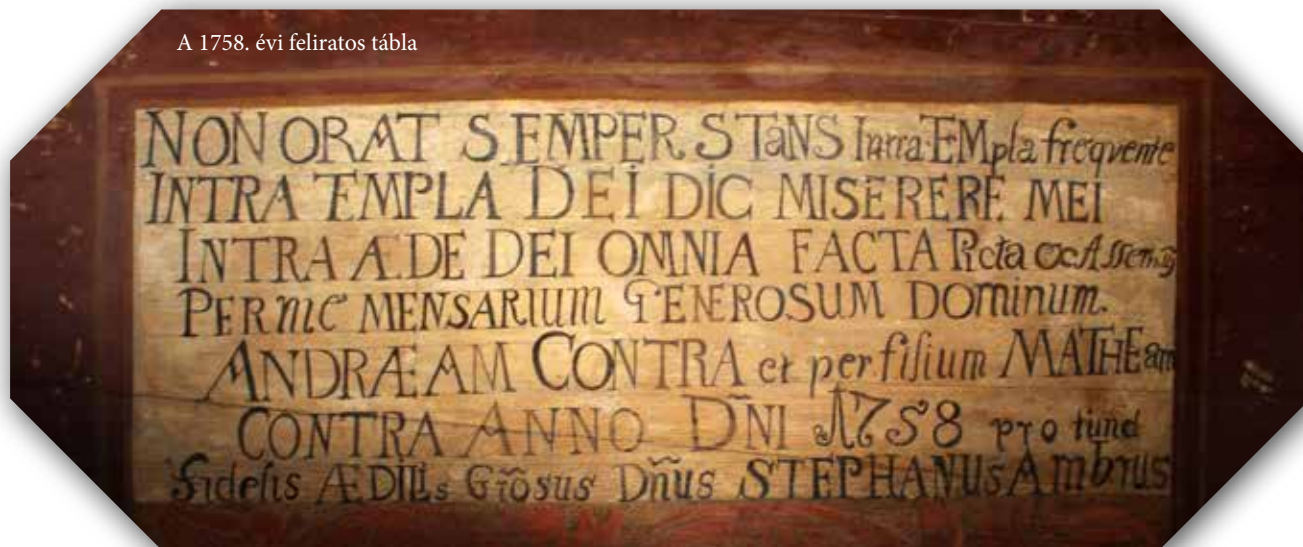
FELD ISTVÁN

Kevésbé ismert, hogy a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye nem csupán három egykori történelmi vármegye kisebb-nagyobb részeit foglalja magába. A Sajó és a Bódva folyók közötti dombvidék völgyeinek számos települése ugyanis egykor még Gömörhöz tartozott, s ezek egyike a Kazincbarcikáról Aggtelek felé vezető országút mellett fekvő Zubogy. A falu legfőbb nevezetessége, a település református temploma szinte elbújik a lakóházak között. Az, hogy milyen kincses tárat hagytak itt ránk az elmúlt évszázadok, csak akkor tudatosul igazán a látogatóban, ha belép kicsiny, csúcsíves keretezésű ajtaján.

A templom látképe (délnyugatról)

A 1758. évi felírtos tábla

A templom látképe (keletről)

Legfőbb értéke, 18. századi festett fa-berendezése azonban az egyház történetében csupán egyik, bár igen fontos emléke. A korábbi fejezetekről csak a templom elrendezése és néhány gótikus részlete tanúskodik – továbbá számos tudományos szakközlemény. Az épület négy évtizeddel ezelőtt elvégzett helyreállítását ugyanis alapos, s ugyanakkor különösen szerencsés régészeti kutatás előzte meg. A falait borító vakolatrétegek módszeres lehántása, a falazóanyagok vizsgálata – az úgynevezett fal-kutatás –, belső terének

közel teljes és környezetének kutatóárokokkal végzett felderítése – azaz az ásatás – nem csupán az építész- és a restaurátor-szakemberek munkáját készítette elő. Ennek során kirajzolódott a templom fordulatokban gazdag építéstörténete is, amely egyúttal látványos tükröképe a település életének,

ugyanis elárulja, hogy a falu mikor virágzott, mikor szűkölködött, s mikor érte pusztulás. Hiszen bár egy templomot építtetői mindig az „Isten házának”, az istentisztelet helyszínének szántak, az emellett – vagy épp ebből következően – a falusi közösség legfontosabb közösségi épülete, azaz középülete is volt.

Érdeemes ezt a történetet most végigkövetni, már csak azért is, mivel Zubogy sohasem játszott kiemelkedő szerepet a történelemben, s így sorsa az általánost, sok más falusi templomunk évszázadait is példázza. Természetesen

a helyszíni kutatási megfigyelések mellett segítenek ebben bennünket a levéltárakban fennmaradt oklevelek és más dokumentumok is, bár ezek sokszor csak a földesúrról és annak jogi ügyleteiről emlékeznek meg, s hosszú évszázadokig nem is szólnak magáról a templomról.

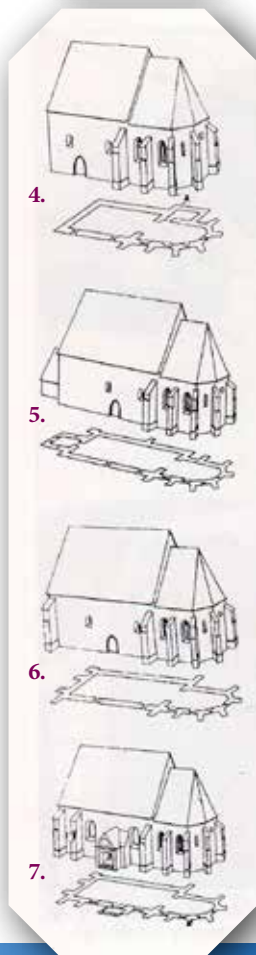
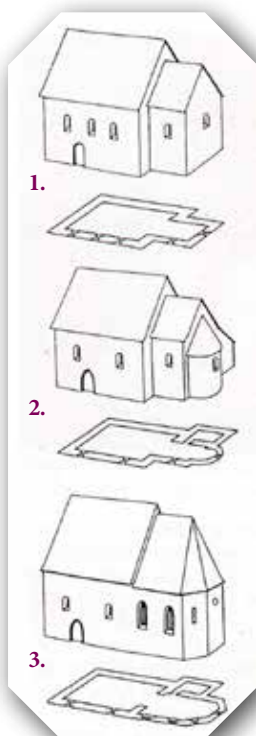

A templom építési periódusai

felülről lefelé: 1. 12-13. század, 2. 14. század, 3. 15. század vége, 4. 16. század eleje, 5. 16-17. század, 6. 17-18. század fordulója, 7. 18-19. század

Az épületről a régészeti kutatás azt derítette ki, hogy a legkorábbi formájában igen egyszerű szerkezetű volt, tulajdonképpen egy Árpád-kori alaptípusnak tekinthető. Közel négyzetes hajójához – a hívek, a falu lakóinak terméhez – egy kisebb, s bizonyára alacsonyabb, ugyancsak egyenes fallal záródó szentély csatlakozott – az oltár és a miséző pap helye. Tömegével – a román kori építészetre jellemző módon – ugyanazt a lépcsőzetes elrendezést mutatta, amit a nagy katedrálisok. A hajó déli oldala volt a főhomlokzat, itt a kis nyugatra eltolt bejárat felett egy szimmetrikus ablakcsoportot alakítottak ki. A ma is álló keleti részen feltárt félköríves nyílástöredékek arra utalnak, hogy először bizonyára három keskeny résablak világította meg a belső tereket. Más templomok alapján hasonló formában kell elképzelnünk a már csak alapfalaiból ismert szentély nyílásait is. Ez utóbbi épületrészt talán boltozat, míg a hajót síkmennyezet fedhette. Az épület ránk maradt falszakaszai arra utalnak, hogy egyszerű kőművesmestere nem a kor legfejlettebb építéstechnikáját alkalmazta, bár a környékbeli kőből, erős habarccsal emelt falai szilárdságának fokozására falkötő gerendákat is használt.

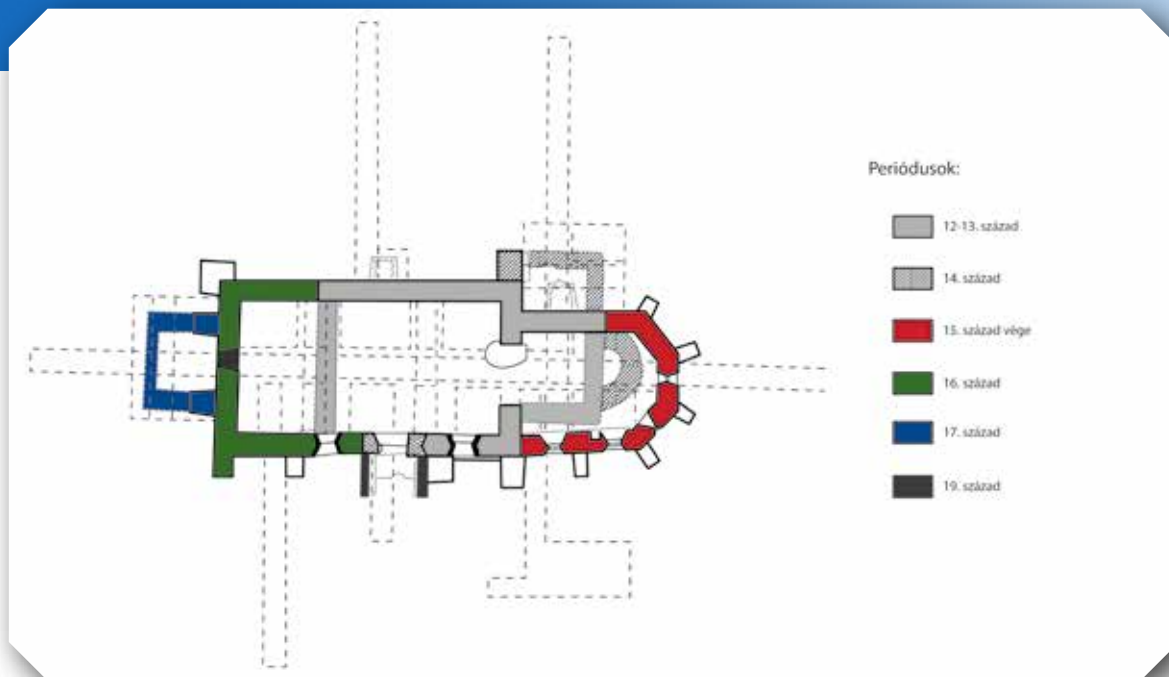
Ez az egyház a gömöri királyi ispánsági vár szolgálatára rendelt falu – a vidék helynevei, így maga a Zubogy név tanúsága szerint elsősorban szláv – lakóinak épülhetett, de hogy közelebről mikor, arra vonatkozóan nem rendelkezünk biztos ismeretekkel. A kutatóárok ugyan mind a templom belsejét, mind a környékét behálózták – igaz, az egykori templom körüli temetőt csak részben vizsgálhatták –, de ennek során nem sikerült szert tenni a kőfalak korát meghatározó leletekre. Nem lehetett igazolni – de kifejezetten cáfolni sem –, hogy az egyház egy korábbi fatemplom helyére épült volna. A településtörténeti kutatás feltevése szerint a falu kezdetei csak

a 12. század második felében kereszthöz, így az 1200-as évek elején már bizonyára állt a korabeli parasztházak közül egyszerű megjelenése ellenére látványosan kiemelkedő kőépület. Az nem ismert, hogy övezte-e egykor körítőfal vagy árok.

A 13. század végén, az uralkodói hatalom gyengülésével Zubogy is magánföldesúri kézre került. IV. László király (1272–1290) adományozta el 1282-ben a Csanád megyéből ide származott Ajtony nemzetségnek. Ennek egyik, közepnemesi szinten élő családja azután a 14. században a falut választotta központjának, s nevét is innen vette. Valószínű, hogy nemcsak udvarházat emeltettek a faluban, de tagjainak, mint kegyuraknak, azaz az egyház helyi patrónusainak köszönhető a falu templomának újjáépítése és bővítése is. A falkutatás során ugyanis kiderült, hogy valamikor az épület nyugati része erősen megsérült – nem kizárt, hogy össze is dőlt –, s a hajó déli homlokzatán csak a keleti szélső résablak maradt meg. A helyreállítás során az egykori középső ablak kávéját is elfalazták, s nyugaton már csak egyetlen új, ugyancsak keskeny ablaknyílást alakítottak ki. Új bejárat is váltotta a régit, ekkor került a helyére a ma is meglévő gótikus ajtókeret, amelynek korát már nem lehet pontosan meghatározni a 13–14. századon belül.

Az egyes épületeket ért pusztulásokat hajlamosak a kutatók nagy nemzeti katasztrófákkal kapcsolatba hozni, miközben ezek egyszerűbb okokkal, így építési-statikai hibákkal vagy épp a falvakban gyakori tűzvészekkel is magyarázhatók. De templomunk esetében ez még akár egy helyi hatalmaskodáshoz

A templom kutatási alaprajza az építési periódusokkal

is köthető. Tudjuk ugyanis, hogy 1299-ben a szomszédos nemesek több más környékbeli faluval együtt Zubogyot is elpusztították, s még házai egy részét is elvitték. Pontos dátumhoz azonban nem köthető maga az újjáépítés, s így nem kizárt, hogy arra ugyanakkor került sor, amikor a szentélyt egy keleti bővítménnyel és egy sekrestyével látták el.

Míg a sokszor kápolnaként is használt sekrestyék építése igen gyakori a 13. század végétől, nehezebb a szentély keleti oldalához hozzátoldott félköríves építmény értelmezése. Az ásatások során feltárt alapfalai alapján belső tere még a másfél méteres átmérőt sem érte el, így benne sem egy új oltár, sem pedig a pap nem fért volna el. Rendeltesétét illetően esetleg arra gondolhatunk, hogy egy különleges ereklye elhelyezésére szolgálhatott. Ez jól köthető lenne a faluban rezidenciáját tartó nemesi család kegyuraságához, hiszen elvárás volt vele szemben, hogy gazdagítsa és díszítse az ottani egyházat, s ez egyúttal saját társadalmi presztízsét is fokozta. Ezért az is nagyon valószínű, hogy a Zubogyiaknak köszönhető a templombelső falképekkel való díszítése. Sajnos, ezekből 1935-ben már csak egy Mária-alakot találtak meg – és vertek utána le a hajó északi falán. A legutóbbi kutatások ugyanakkor másutt is megtalálták a nyomait az egykori festett díszítésnek.

Bár a helyben lakó nemesi család a 14. század végén kihalt, de maga a falu az adóösszeírások szerint továbbra is a környék fontos települései közé tartozott, melyet már csak magyar nevű jobbágyok laktak. Ezért is vállalkoz-

hattak valamikor az 1400-as évek végén vagy az 1500-as évek elején a falu új földesurai, a közeli Alsószuhán lakó Szuhaiak a templom bővítésére. Ez azonban nem a befogadóképességének növelését szolgálta, hanem a liturgiával kapcsolatos új igényekkel magyarázható. Ekkor ugyanis már egyre nagyobb szerepet játszott az istentiszteleteken a szent szövegek felolvasása, de elterjedtek a képekkel, szobrokkal díszített szárnyas oltárok is a falusi templomokban. Az ebből adódó nagyobb tér- és fényigényt a legjobban egy új szentély építésével lehetett kielégíteni – s ez történt Zubogyon is, bár igen takarékos formában, a kegyúr anyagi lehetőségeinek megfelelően.

A régi szentélyt ugyan elbontották, meghagyták azonban a sekrestyét, így az új, sokszögzáródású, nagy, ma is meglévő kőrácsos ablakokkal megvilágított, kőbordás hálóboltozattal fedett épületrész nem szimmetrikusan kapcsolódott a román kori hajóhoz. Az építkezést vezető kőművesmester szakismereteinek fogyatékoságát jelzi, hogy először nem támasztotta meg támpillérekkel a szerkezetileg fontos pontokat, s arra talán csak azt követően került sor, hogy megrepedtek a falak vagy a boltozat. Ennek a kibővített templomnak a felszereléséhez tartozhatott egy aranyozott rézből készített gótikus kehely, amely a hajó nyugati részén került elő az ásatások során – bizonyára a Szuhaiak vagy az ekkor ide beköltöző kisnemesi családok egyikének adománya lehetett.

A templombelső falkutatás közben

A középkor végi fellendülésnek is köszönhető Zubogy, hogy – sok környékbeli falutól eltérően – elnéptelenedés nélkül vésztele át a következő közel két évszázad viharait. Bár az 1550-es évektől az egymást érő török támadások során házainak közel a fele elpusztult, és számos lakóját is elhurcolták, a század végére a település a környék egyik egyházi központja lett. A falusiak és földesuraik ekkor már a reformáció helvét irányát követték, így egyházuk reformátussá vált. Ez egyrészt azzal járt, hogy előbb az oltárt, majd az ugyancsak feleslegessé vált sekrestyét bontották el. Majd nyugat felé mintegy

A templom csúcsíves bejárata

harmadával bővítették a hajót, s az új végfalban kialakított egyszerű ajtó előtt szélfogót is építettek. Nagyobb átalakításra sem mód, sem igény nem lehetett, s a templomi felszerelésből csak egy 1581-ben készített ónkupa maradt ránk.

A 17. század utolsó harmada talán a legnehezebb időszaka volt a falu életének. Ismét török csapatok sarcoltak a vidéken, majd kuruc és Habsburg-hű katonaság pusztította a környéket. 1674 tavaszán lelkészét, Szalóczy Mihályt is elveszítette Zubogy, aki egyike lett a hitét meg nem tagadó, s az ellenreformáció pozsonyi törvényszéke által gályarabságot szenvedett

A templombelső falkutatás közben

negyven prédikátornak. Nem kizárt, hogy ő maga rejthette el távozása előtt egy nagy festett cserépedényben az említett gótikus kelyhet egy ezüstpaténával [kerek, közepén bemélyedő kis tányér – a szerk.], továbbá azt a mintegy 70 darab, 1619 és 1673 között vert ezüstpénzt, amelyre a szentély déli oldalán bukkantak az ásatás során. Az utóbbiért ekkor mintegy 20 liter tokaji bort lehetett vásárolni.

Nem meglepő, hogy valamikor a 17–18. század fordulóján szinte teljesen romba dőlt a templom. Beszakadt a gótikus szentélyboltozat, kidőlt az északi fal jelentős része, magával rántva egy támpillért és a hajó felé nyíló diadalívet. Teljesen megsemmisült a hajó délnyugati része is. Az újjáépítés talán csak a békeidők beköszöntésével, az 1710-es évek végén indult meg – még 1720-ban is csak öt jobbágycsaládot írtak össze a faluban – s 1726-ban a ránk maradt famennyezet elhelyezésével fejeződött be. Az új falazatok a régi alapok felhasználásával készültek, a szentélyben lefaragták a boltindításokat, megépült egy egyszerű, félköríves diadalív is. Jellemző az építetők igényeire és lehetőségeire, hogy a déli homlokzat újjáépített nyugati részén az ép állapotban megmaradt keleti szélső résablak mintájára ala-

kítottak ki egy új, ugyancsak kis nyílást. A templom egész belső terét fedő, leveles-virágos indákkal díszített párhuzamos deszkák alkotta mennyezet – rajta feliratos tábla őrzi az egyházközség korabeli vezetőinek nevét – egyedülálló Északkelet-Magyarország hasonló emlékei között. A középkori hagyományokat őrző ismeretlen mestere valószínűleg távolabbról érkezett az újjáépülő kis gömöri faluba.

Bár Zubogy ezt követően már nem tudta visszanyerni régi jelentőségét, de Mária Terézia korának gazdasági fellendülése itt is lehetővé tette a templom további korszerűsítését és gazdagítását. 1758-ban két nagy ablakot vágtak a hajó falába, s ugyanakkor két jolsvai festőasztalos, Contra András és fia, Mátyás elkészítették az új belső berendezést, s nevüket a bejárat felett egy táblán meg is örökítették. Bár a padok, a lelkész családjának helyeként szolgáló Mózes-szék és a diadalív északi oldalán felépített szószék előlapjait díszítő festett virágokkal a környék más református templomaiban is találkozhatunk, restaurálása után a teljes zubogyi együttes mégis egyedülállónak számít. Különös értéke, hogy igen jól

A hajó famennyezetére helyezett 1726. évi feliratos tábla

illeszkedik hozzá a valamivel később készült keleti és nyugati karzat, ugyancsak festett mellvédjén a másutt is kedvelt cédrusokkal. Ekkor készülhetett a déli homlokzat előtt álló „szoknyás” fa harangtorony is.

A 19. században már csak arra volt módja az egyházközségnek, hogy többé-kevésbé karbantartsa az épületet. Amikor 1887-ben kidőlt a hajó északi falának közepe, hiába foglalt állást egy új templom építése mellett a presbitérium, pénz hiányában – s egyúttal az utókor nagy szerencséjére – csupán a kiomlott rész befoltozására vállalkozhattak. A falkutatás során tett megfigyelések szerint ezt rendkívül találékonyan oldotta meg építőmestere. Csak 1907-ben kerülhetett sor egy új tetőzet megépítésére, majd 1935-ben egy teljes külső-belső felújításra. Az utóbbinak estek áldozatul a megtalált középkori falképek, de ekkor tűntek el vastag olajfestékréteg alatt a 18. századi faberendezés ekkor már ódivatúnak számító festett díszei is. Mindezt azonban hiba lenne tudatos pusztításnak bélyegezni, hiszen a falu lakói ekkor korántsem egy történelmi emléknek, hanem egy használati értékkel bíró épületnek tekintették templomukat. Miután azonban az állam a múlt század közepén műemlékké nyilvánította, már egy gyökeres szemléletváltás következett be. Zubogy egyháza ma már nem csak az itt élők szakrális középülete, hanem a település és az ország múltjának emléke is. Egy történelmi, művészettörténelmi és esztétikai értékkel is bíró építészeti alkotás, melyet eddig ehhez méltóan gondozott, s remélhetőleg a jövőben gondozni is fog a magyar műemlékvédelem.

A templombelső mai állapota a nyugati karzattal